

Eski Uygurca ve Çağdaş Uygurcada Geniş Zamanın İzleri

Sanat Gülen*
(İstanbul)

Özet Bu makalede Eski Uygurcada -(A/I/U)r biçim birimi ile çekimlenen ve “geniş zaman” terimi ile karşılanan yapının bugünkü Çağdaş Uygur gramerciliğindeki durumu hakkında bilgi verilecek ve bu yapının kullanım alanı tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca hem Eski Uygurca fiil çekimleri içerisinde önemli bir yere sahip olan geniş zaman ekinin kullanım alanının tespiti hem de söz konusu ekin Çağdaş Uygurcadaki durumu ve izleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Çağdaş Uygur gramerciliği ile ilgili Türkiye dışında yapılan çalışmalarda genelde “geniş zaman” terimi zaman kategorisi kapsamında görülmemektedir. “Geniş zaman” ile ifade edilen biçimler ise “şimdiki zaman”, “şimdiki gelecek zaman”, “gayri geçmiş zaman”, “belirsiz gelecek zaman” gibi farklı terimler ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Çağdaş Uygurcada geniş zaman konusundaki fikir ayrılıkları ve terim çeşitliliklerinin önemli sebeplerinden biri gramer geleneğinin etkilendiği ekoller diyebiliriz. Bu bağlamda özellikle Rus gramer ekolünün etkisi büyüktür. Bu makalede Çağdaş Uygurcada çeşitli terimler ile karşılanan bu ifadelerin aslında Eski Uygurca geniş zaman yapısı ile büyük oranda örtüştüğü, örnekleri ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaçtan hareketle Eski Uygurcada aktif kullanıma sahip olan geniş zaman yapısının Çağdaş Uygurcada da kaybolmadığı, aksine hâlâ birçok kullanım fonksiyonuna sahip olduğu ortaya konacaktır. Ayrıca Eski Uygurca ile Çağdaş Uygurca arasındaki karşılaştırmalı örneklerle

* Eski Türk Dili doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi SBE.
sanat218@hotmail.com; ORCID: 0000-0003-4004-9549.

günümüz Çağdaş Uygurca gramerciliğinde fikir birliğine varılamamış “geniş zaman” kategorisinin Eski Uygurcadan Çağdaş Uygurcaya uzanan “geniş zaman” ekinin bizatihi kendisi olduğu hususuna dikkat çekilecektir.

Anahtar sözcükler: Eski Uygurca, Çağdaş Uygurca, Fiillerde Zaman Kavramı, Geniş Zaman, -(A/I/U)r biçim birimi

Abstract: Traces of Aorist Morpheme in Old Uyghur and Modern Uyghur Languages

In this article, we are going to give information about the aorist tense and its usage in Modern Uyghur Grammar structure. In Old Uyghur, it corresponds to the term "aorist" conjugated with the -(A/I/U)r morpheme. Moreover, the findings of the use of the aorist tense suffix, which has an important place in Old Uyghur verb inflections, and the situation of this suffix in question in Modern Uyghur language and its traces will be discussed comparatively. It is evident that the "aorist tense" concept was removed from tense classes in researches centering on Modern Uyghur Grammar, which were conducted outside of Türkiye. Instead of the "aorist tense" category, now it is tried to correspond with various terms like "present continuous tense," "future tense," "future indefinite tense," and "non-past tense," which encompass all the tense types except for past tenses. One of the significant reasons for differences of opinion and terminological diversity in the aorist of Contemporary Uyghur is the influence of grammatical traditions, particularly the impact of the Russian grammatical school in this context. This article will try to prove how "the present tense," which corresponds with various terms, resembles the old Uyghur aorist tense with examples. Based on this objective, it is going to be revealed that the aorist tense structure prevalent in the Old Uyghur language is not obsolete and, in fact, still has many functions in use. This article attempts to reveal with examples that the "aorist tense" category, which is met with various terms in the Modern Uyghur language, indeed significantly overlaps with the Old Uyghur aorist structure. Furthermore, with the help of comparative examples from both Old and Modern Uyghur

languages, it is going to be highlighted that, coming from the Old Uyghur language to the Modern Uyghur, the "present tense" concept which researchers were not able to reach a consensus on, in today's Modern Uyghur Grammar is actually the suffix of "the aorist tense" itself.

Key Words: Old Uyghur Language, Modern Uyghur Language, Verb Conjugation, Simple Present Tense (Aorist Tense), -(A/I/U)r Morpheme.

Giriş: Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynaklarından günümüze kadar fiillerin çekimi konusu araştırmacılar için en önemli konulardan birini oluşturmuştur. Türkçenin zengin fiil çekimine sahip olması zaman kategorilerinin çeşitlenmesi ve birbiriyle olan geçişkenliğinin artması sonucunu doğurmuştur. Dahası Jean Deny'in deyişiyle Türkçenin biricik millî ögesi olan fiillerin (Deny 2012: 327) ifade kabiliyeti bir o kadar zengin ve çeşitli olup değişik eklerin getirilmesi ile farklı çekimlere girdikleri için cümle ve söz içinde diğer kelimeler ile çok yönlü ilişkiler kurarlar. Bu ilişkiler dolayısıyla dilde yalın olarak değil çekimli olarak bulunurlar. Çekimli bir fiilde de fiil kök ve gövdesi dışında şekil, zaman, şahıs, sayı kavramı ve ögeleri bulunur (Korkmaz 2009: 567).

Eski Türkçe dil bilgisi çalışmalarında "fiillerin zaman kategorisi" çerçevesinde incelenen geniş zaman konusu, Türkçenin ilk zamanlarından beri yaygın olarak kullanılagelen bir tür zaman ifadesidir. Tarihî Türkçenin farklı dönemlerinde –Orhon Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu ve Kıpçak Türkçesi gibi- yaygın

kullanım alanına sahip olan geniş zaman eki çok çeşitli fonksiyonlarda görülmektedir. Dahası geniş zaman eki benzer yapılar ve kullanım fonksiyonlarıyla Çağdaş Türk dilleri alanında geniş bir kullanıma sahiptir.

Orhon Türkçesiyle başlayıp Çağatay Türkçesine kadar devam eden tarihî Türkçenin serüveni birçok Türkolog tarafından “Doğu Türkçesi” (Tekin, Ölmez 2003: 136) kapsamında değerlendirilmektedir. Doğu Türkçesinin son evresini ve tarihî mirasını temsil eden Çağatay Türkçesinin günümüzdeki halefleri Özbekçe ve Çağdaş Uygurcadır. Doğu Türkçesinin doğrudan mirasçısı olan Çağdaş Uygurca, “Doğu Türkçesi” (Tekin, Ölmez 2003: 136) kapsamında değerlendirilmekle beraber, aynı zamanda Eski Uygurcanın birçok dil bilgisel özelliğine sahip olması bakımından da özel bir yere sahiptir. Eski Uygurcaya ait birçok gramer ve dil bilgisi yapısının varlığını Çağdaş Uygurcanın koruduğu düşünülmektedir. Bu bağlamdan hareketle çalışmamızda Eski Uygurcanın geniş zaman kategorisi ve kullanım örnekleri ile Çağdaş Uygurcanın geniş zaman kategorisi karşılaştırılmıştır. Hem Eski Uygurca hem de Çağdaş Uygurca geniş zaman kategorisine dair tespitlerde bulunabilmek ve aynı biçimbirimlerin izlerini bulabilmek nihai hedefimizdir. Dahası Çağdaş Uygurca geniş zaman ile ilgili geleneksel görüşlerden hareketle Çağdaş Uygurcadaki geniş zaman ile ilgili güncel durumu örnekleriyle tespit etmek ve bu durumla ilgili görüşlerimizi ortaya koymak çalışmamızın diğer bir amacını teşkil etmektedir.

1. Fiil Çekimleri, Şekil (Kip) ve Zaman İlişkileri

Çekimli bir fiilde yukarıda dile getirildiği gibi şekil ifadelerinin dışında bir de zaman öğeleri bulunmaktadır. Fiillerde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir (Korkmaz 2009: 570). Eski Türkçe içinde yer alan Eski Uygurca, dil bilgisi kapsamında fiil kök ve gövdelerinin ifade ettiği soyut hareketi belirli hâle getiren, başka bir ifadeyle hüküm haline getiren fiil çekim ekleridir. Bir fiil ancak bu ekler sayesinde gramatikal bir şekil almış olur. Bu fiilleri kullanılış sahasına çıkaran ekler önce şekil ve zaman ekleri sonra da şahıs unsurlarıdır (Eraslan 2012: 318).

Türkçenin bilinen en eski zamanlarından beri fiil çekimi içinde önemli bir yeri olan şekil ve zaman ifadeleri, isminden de anlaşılacağı gibi fiillerin karşıladığı hareketin yapılış şeklini ve zamanını bildiren kavramlardır. Günümüz Türkçe dil bilgisi geleneğinde, genel kabul görülen şekil ve zaman bildiren ifadeler veya diğer adıyla kipler beş bildirme, dört tasarlama kipi olmak üzere dokuz çeşit kip kategorisi altında ele alınmaktadır. Buradaki şekil ve zaman ifadeleri genelde birbiri ile iç içe olup birbirinden ayrılmamıştır. Fakat bu eklerin hepsinde şekil ifadesi yer alırken, belli bir kısmında, örneğin: bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman ifadelerinde şekil ile zaman kavramı birlikte ifade edilmektedir (Ergin 2000: 288). Makalenin asıl inceleme konusunu oluşturan geniş zaman

ekleri tam da bu tür ifadelerden biri olup, şekil olarak bildirme, zaman eki olarak da geniş zamanı ifade eder.

2. Türkçede Geniş Zaman

Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren fiillerin geniş zamanı ifade etme biçimi ve kullanımı açısından zengin bir yapıya sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Geniş zamanın fonksiyonlarının ve kullanım biçimlerinin incelenmesi birçok araştırmanın konusu olmuştur. Çalışmamızda ele aldığımız konunun anlaşılır olması için aşağıda geniş zaman ile ilgili bazı araştırmacıların görüşlerine yer verebiliriz:

Geniş zaman kavramı ile ilgili yapılan açıklamalar bazı farklılıklar içerir ama genel olarak sınırları kesin belirlenmemiş, daha geniş bir sürede yani geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan bir zaman dilimi içindeki olayları ifade ettiği kabul görülmüştür (Deny, 2012: 161-162; Topaloğlu 1989: 77; Ergin, 2000: 291; Demirci 2016: 59) Ayrıca Ergin'e göre: "Geniş zaman ekleri üç zaman içinde en çok gelecek zamanı ifade ederler. Bazen yalnız gelecek zaman için kullanılmaları da bundandır. Birazda şimdiki zamanı anlatırlar (Ergin, 2000: 291) demektedir. Tahsin Banguoğlu ise geniş zaman ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Geniş zamanın bildirme kipi üç zaman bölümünden şimdiki zamana ait sayılmakla birlikte, eski Türkçeden beri her üçü arasında sınırsız denecek kadar geniş bir kullanışa sahiptir. Başka bir deyimle bu kipi zaman içinde kendiliğinden pek belirli bir yeri olmayıp kullanışa göre değişebilir. Böylece belirsiz şimdiki zaman, geçmiş, gelecek, gereklilik, alışkanlık, süreklilik ve karakter gibi ifadelerinde kullanılır. Geniş

ve adeta zaman üstü anlatımı sebebiyle geniş zaman kipi genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, atasözleri ve başka vb. ifadesine yarar. Geniş zamanın anlatması geçmişte bir geniş zaman bir sınırsız şimdiki zaman anlatır” (Banguoğlu, 2019: §391).

Bugüne kadar Türkçede kullanılan kipler ve onların kullanım alanı konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Örneğin, Erdal 1986 yayınında Kutadgu Bilig'deki şiirsel özgürlüğün kullanımına dair kısıtlamaları, geniş zaman çekimleri, özellikle de geniş zaman ünlüleri üzerinden inceliyor (bkz. Erdal 1986: 205-214). Son yıllarda geniş zaman ile ilgili bazı ayrıntılı çalışmalar ve makaleler de yayımlanmıştır. (Özçelik 2001; Ercilasun 2007; Yılmazoğlu 2013; Günay 2014; Demircioğlu 2016 vd). Gördüğümüz kadarıyla konuyla ilgili yayınların birçoğu Türkiye Türkçesindeki geniş zaman kavramları ele almıştır. Bu çalışmalarda geniş zamanı ifade etmek amacıyla kullanılan “-Ar, -Ir, -r” ekleri, bu eklerin temel işlevleri, görevleri ve bu eklerin olumsuz ya da soru cümlelerinde kullanımları, zaman kaymaları, ayrıca geniş bir zamanı ifade etme anlamlarının yanında cümle içerisinde farklı anlamlarda da kullanılabilmesi gibi konulara değinilmiştir.

Mevcut çalışmaları incelediğimizde sadece geniş zaman ekini konu alan ve ekin geçmişinden günümüze uzanan tarihî sürecini art ve eş zamanlı ele alan çalışmalar literatürde nispeten daha çok yer tutmaktadır. Ancak geniş zaman ekinin Çağdaş Türk dili sahasındaki görünümünü ele alan ve karşılaştırmalı/ayrıntılı çalışmalar henüz yeterli boyutta değildir. Bu konuyla ilgili benzer düşünceler Demirci'nin makalesinde de dile getirilmektedir.

Demirci'nin mevzubahis çalışmasında Türkçenin geniş zaman ekleri ve kullanım örnekleri sırasıyla Göktürk dönemi, Uygur dönemi, Karahanlı dönemi, Harezmi dönemi, Kıpçak dönemi, Çağatay dönemi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi, Osmanlı Türkçesi dönemi ve son olarak Türkiye Türkçesine kadar uzanan, birbirini izleyen tarihî süreçte takip edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, söz konusu geniş zaman eklerinin ilgili tarihî süreçlerde ufak tefek ses değişimleriyle devam eden aynı ekler olduğu görüşünü ifade etmektedir. Türkçenin metinlerle takip edilebilen dönemlerinden itibaren geniş zamanın müstakil bir zaman olduğu, kendine has eklerinin bulunduğu, zaman kaymalarıyla birlikte farklı zamanları ifade edecek şekilde de kullanıldığı yani kipleşmenin Türkçenin metinlerle takip edilebilen dönemlerinden önce tamamlanmış olduğu görülmektedir. Ancak geniş zaman eklerinin sıfat fiil ekleri ile eş sesli olarak kullanılan ekler olduğu aynı zamanda Türkçede yapım görevinde de kullanıldığı görülmektedir (Demirci 2016: 61-62).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi geniş zaman hakkında yapılan çeşitli araştırma sonuçları ekin Eski Türkçe döneminden beri çok net bir şekilde çeşitli metinlerde tanıklandığı ve farklı işlevlerde kullanıldığını göstermektedir. Ek Türkçenin tarihî serüveninde yaygın ve etkin bir kullanım özelliğine sahip olması bakımından gramer çalışmalarında kendi varlığını ziyadesi ile hissettirmektedir. Hem Demirci'nin ilgili makalesinde hem de mezkûr diğer makalelerde geniş zaman eki genel bütün tarihî süreç içerisindeki görünüşleri ve geçirdiği değişikliklerle ele

alınmaktadır. Bizim çalışmamızın esasını ise geniş zaman ekinin Eski Uygurca ve Çağdaş Uygurcadaki kullanım şekilleri ve işlevleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmadaki araştırma konumuzun çerçevesi Eski Uygurca ile Çağdaş Uygurca geniş zaman eklerinin incelenmesi şeklinde olmasına rağmen çalışmamızın esasını ve ağırlıklı yönünü teşkil eden Çağdaş Uygurcadaki geniş zaman ekleri ve bu eklerin kullanım işlevleri üzerinedir. Bu çerçeve dâhilinde öncelikle Eski Uygurca döneminde kullanılan geniş zaman eklerine dair çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer vereceğiz. Daha sonrasında ise geniş zaman ekinin farklı metinlerde yer alan örneklerine değineceğiz.

Araştırmanın dayanak noktasını oluşturan kısım ise “Çağdaş Uygurcada geniş zaman ekleri ve bu eklerinin son durumu nedir?” sorusudur. Bu çalışmada cevabını aradığımız, diğer deyişle “Çağdaş Uygurcada geniş zaman konusu” burada esas dikkat çekmek istediğimiz konulardan birisidir. Çünkü Türkçenin tarihî dönemlerden beri var olan ve günümüzde birçok Çağdaş Türk dilinde yaygın olarak kullanılmaya devam eden geniş zaman kavramı Çağdaş Uygurcada da mevcudiyetini korumaktadır. Ancak Çağdaş Uygurcadaki geniş zaman kavramı ile ilgili araştırmacıları arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacıların bu eki “kaybolmuş veya artık kullanılmayan ek” olarak nitelendirdiği görülmektedir. Dahası Çağdaş Uygurca üzerine yazılmış birçok gramer kitabında geniş zamana hiç yer verilmemesi veya bahsedilmemesi, ya da Çağdaş Uygur gramerliliği için en önde gelen dil bilimci araştırmacıların kitaplarında “geniş zaman” terimi

yerine farklı terimler ile nitelendirilmesi söz konusudur. Çağdaş Uygurcaya ait gramerlerde geniş zamana dair böylesi yaklaşımların olması akla bazı soru işaretlerini getirmektedir. “Çağdaş Uygurcanın grameri ile ilgili yapılan birçok çalışmada neden geniş zaman yer almıyor? sebebi ne olabilir?” ya da “Çağdaş Uygurcada gerçekten geniş zaman bulunmuyor mu?” gibi sorulardan yola çıkarak Çağdaş Uygurcada geniş zaman kavramı ile ilgili bazı tespitlerde bulunmak ve ekin kullanım alanını örnekleriyle tespit etmek esas amacımızdır. Sınırlı bir derlem üzerinden hazırlanan bu makalenin nihai amacı Çağdaş Uygurcanın geniş zaman kullanımını ile ilgili tüm sorulara cevap bulmak değil, sadece yapılan tespitlerle beraber bu konuya dikkat çekmek ve konunun tekrar derinlemesine araştırılması için küçük bir katkıda bulunmaktır. Bu çalışmada Eski Uygurca ve Çağdaş Uygurcanın geniş zaman çekimi için kullanılan ekler basit çekimleriyle ele alınmıştır. Geniş zamanın birleşik çekimleri konuyu çok fazla genişleteceği için kapsam dışı bırakılmıştır.

3. Eski Uygurcada Geniş Zaman Şekilleri ve Örnekleri:

Geniş zaman eki, Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde yaygın kullanım alanına sahiptir. Araştırmacılar çalışmalarında -r, -Ar, -Ir, -Ur, -yUr gibi geniş zaman eklerinin Türkçenin her döneminde ‘geniş zaman fonksiyonu’ ifade etmek için kullanıldığını belirtirler. A. von Gabain *Eski Türkçenin Grameri* kitabında geniş zaman eki için -ur, -ür; nadiren -ar, -er; tek tük de -ır, -ir; fiil tabanının ünlü ile bitmesi halinde: -yur, -yür; nadiren -r şeklinde olduğunu belirtir. Gabain eklerin mana olarak şimdiki zaman, bazen de gelecek zaman ifadesi taşıdığını belirtmiştir (Gabain 2007: 80).

Erdal ise Eski Uygurca geniş zaman şeklinin *-Ar, -Ir, -Ur, -r* ekleriyle kurulduğundan bahsetmekle birlikte *-yUr* ekinin daha sonra oluşmuş şekil olduğunu düşünmektedir (Erdal 2004: 240-241).

Kemal Eraslan Eski Uygurca geniş zaman için bilgileri şu şekilde aktarmaktadır: “*-r, -ar, -er, -ur, -ür* eki Orhon Türkçesinde olduğu gibi Eski Uygurcada da isim- fiil eki yanında geniş zaman şekil ve zaman eki olarak da kullanılmıştır. Eklerin şekil ve zaman eki durumuna geçmesi Eski Türkçe içinde olmuş ve günümüze kadar bütün lehçe ve şivelerde hem isim fiil eki hem de şekil ve zaman eki olarak kullanılagelmiştir. Eski Türkçeden sonra *-ur, -ür*’ün kullanılış sahası daralmıştır (Eraslan 2012: 325). Eski Türkçe dönemindeki geniş zaman ek ünlülerinin durumu Erdal’ın makalesinde de ayrıntılı incelenmiştir (Erdal 1986: 205-214). Geniş zaman kipinin olumsuz şekli *-mAz* olup, ünlü veya ünsüz ile biten her türlü fiile doğrudan doğruya getirilir (Gabain 2007: 339; Erdal 2004: 241; Eraslan 2012: 337).

Aşağıdaki tabloda (Tablo 1) Eski Uygurcanın geniş zaman ekleri şahıslara göre verilmiştir¹.

şahıs		<i>Ar/mAz</i>	<i>Ur/mAz</i>	<i>r/mAz</i>	<i>Ir/mAz</i>
teklik	1.şahıs	tut-ar men/ tut-maz men	ökün-ür men /	yori-r men yori-maz men	kel-ir men kel-mez men

¹ Tablo tarafımızdan hazırlanmış olup tablo üzerindeki kelimeler Eski Uygurca örnek cümleleri içinden derlenmiştir.

			ökün-mez men		
	2. şahıs	tut-ar sen/ tut-maz sen	ökün-ür sen / ökün-mez sen	yorı-r sen yorı-maz sen	kel-ir sen kel-mez sen
	3. şahıs	tut-ar / tut-maz	ökün-ür / ökün-mez	yorı-r yorı-maz	kel-ir / kel-mez
çokluk	1.şahıs	tut-ar biz/ tut-maz biz	ökün-ür biz / ökün-mez biz	yorı-r biz yorı-maz biz	kel-ir biz kel-mez biz
	2. şahıs	tut-ar siz/sizler tut-maz siz/sizler	ökün-ür siz/sizler ökün-mez siz/sizler	yorı-r siz/sizler yorı-maz siz/sizler	kel-ir siz/sizler kel-mez siz
	3. şahıs	tut-ar lar / tut-maz lar	ökün-ür ler / ökün-mez ler	yorı-r lar yorı-maz lar	kel-ir ler kel- mez ler

Tablo 1

Serpil Akbulut tarafından hazırlanan *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Geniş Zaman Ekinin Kullanımı* (2005) adlı yüksek lisans tezinde yukarıda aktarılan bilgilere ilave olarak geniş zaman

eklerinin, şimdiki zamanı göstermek için kullanılması, Eski Uygur Türkçesine ait taranan eserlerin² en belirgin özelliklerinden biri olduğunu özetler. Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesinde geniş zaman kipinin zaman zaman şimdiki zaman ve geçmiş zamanı karşılayacak şekilde kullanıldığı belirtilerek; *Tengri Tengrisi burkan körmedin öl-ür men* “Tanrılar Tanrısı Burkan’ı görmeden öleceğim.” ve *Ajun ajunta burkanlarıg tuş-ar* “Varlık şeklindeki burkanlara rastladı.” örnekleri verilmiştir (Akbulut 2005: 115-118; Demirci 2016: 65).

Yukarıda Eski Uygurcadaki geniş zaman şeklinin kullanımına dair araştırmacıların verdiği bilgileri kısaca yer vermeye çalıştık. Eski Uygurca geniş zaman eklerinin kullanım alanını anlamamıza yardımcı olması açısından farklı metinlerden alınan örnek cümlelere yer verilmiştir:

DKPAM, 1046-1047. satır: *törüçe tutsar meniñ ögüm bol-ur siz* “Törece benim annem sayılırsınız” (Elmalı 2016: 95).

DKPAM, 1005-1006. satır: *[tıl]tagsız [evinte t]ütüşgü[çi ke]rişgüçi bol-ur...* “Sebepsiz (yere) (evinde) kavgacı ol-ur lar.” (Elmalı 2016: 94).

DKPAM, 1026-1028. satır: *edgü e[renler kunçuy]-larnıñ yalganturu sözlemiş savın yër-mez-ler küsüşlerin kantur-ur lar...*

² Akbulut’un tezinde geniş zaman ile ilgili taradığı eserler Altun Yaruk, Maytrisimit, Kuansı İm Pusar ve Kalyânankara ve Pâpamkara adlı dört eserlerdir.

“İyi erkekler, kadınların yağ çekerek söylediği sözleri kınamazlar. Arzularını tatmin ederler.” (Elmalı 2016: 94).

HamiZus, 654-655. satır: *burha[n-]lar işin işlegeli bar-ır mn*
“Budaların amacı üzerinde çalışmak için oraya giderim.” (Klimkeit, Geng 1988: 60).

Maytrisimit, 3=37, 1. satır: *ertimlig tur-ur...* “Fanidir...” (Tekin 2019: 39).

Maytrisimit, 3=37,1-2. satır: *öz yaş kentü ürlüksü(z) menüsüz er-ür.*
“Hayatın, ömrün kendisi daimi ve ebedi değildir.” (Tekin 2019: 39).

Maytrisimit, 3=37, 2-4. satır: *ed tavar kentü arta-yur buzul-ur yok kuruğ emgek tözlüg adalığ tur-ur.* “Mal mülk kendiliğinden mahvolur, bozular. Yokluğun menşei ıstıraptır ve tehlikelidir.” (Tekin 2019: 39).

AYS X, 608, 98-99. satır: *meniñ bökünki kün ertini kork<g>um belinlegüm kel-ir.* “Ben bugün çok korkuyorum” (Gulcalı 2021: 151).

AYS X, 628, 535-536. satır: *amtı bo şarir ol bodis(a)t(a)vniñ şariri er-ür.* “İşte bu kemik kalıntıları bodhisattva’nın yadigâridir.” (Gulcalı 2021: 181).

AYS X, 640, 816-825. satır: *telmir-er-ler, kör-ür-ler...yene töpön tüş-er-ler, açığ ünin yıglaş-ur, etözleri titreyü, eliglerin kötürüp, yalvaru tegin-ür-ler, keyirgençig, öge takşuru tegin-ür-ler inilerinin edgüsin...* “Bakınıyorlar... yine düşüyorlar, vücutları titreyerek acıklı sesle ağlaşıyorlar; ellerini kaldırıp hazin bir şekilde

yalvarıyorlar; küçük kardeşlerinin erdemini överek şiir söylüyorlar” (Gulcalı 2021: 201).

MaueBrahmi I, 6. satır: ... *ol o[k] nomlarıg üntürür be[lg]ürtür* “Dharmaların ortaya çıkmasına ve görünür olmasına izin verir” (Maue 1996: 178, 182).

BT XXV, 2257-2258. satır: *kün t(e)ñri atl(i)g t(e)ñri burhan kutıña yükün-ür biz* “Tanrı Burhan saadetini secde ederiz” (Wilkens 2007: 198).

AbitakiTK, 214-215. satır: *m(e)n amti isig üzümüztin berü inan[u] yükünü teğın-ür biz* “ben şimdi (onlara) canımızdan öte inanıp saygı gösterir(im)” (Karaayak 2021: 79).

HamKP, XLI.2-3. satır: *elgi erdinilig yıp enjir-er* “elleri mücevherlerden ip eğirir. (Hamilton 2020: 51).

ManiÖz, 137-138. satır: *ol kim nom kutı t(e)ñriden tugarlar.* “Nomkutı Tanrıdan doğarlar”, (Özertural 2005: 74; Özertural 2008: 60).

Eski Uygurcanın geniş zaman örnekleri, Altun Yaruk, DKPAM, Maytrisimit, İyi Kötü Prens Hikâyesi, Kşanti Kılguluk Nom Bitig, Manichaica, Brahmi metinleri, Abhidharma gibi çeşitli kaynaklardan alınmıştır. Bu kaynaklarda yer alan geniş zaman eklerinin çok sayıda ve çok şekilli oluşu bu ekin çok yaygın ve işlevsel kullanıldığının en açık kanıtıdır. Burada yer verdiğimiz örnekler sadece Eski Uygurcada geniş zaman ifade eden kesin bir zaman dilimini içine almamaktadır. Makalenin giriş kısmında geniş

zamanın kullanımı ile ilgili verdiğimiz bilgilere uygun olarak, yani daha çok sınırları kesin olmayan geniş bir zaman dilimi içinde olan olayları anlatmakta kullanıldığını göstermeye çalıştık. Bu örneklerin yanı sıra eserlerde yer alan diğer örneklere bakıldığında geniş zaman ekinin bazen içeriğe göre geçmiş, şimdiki ve bazen de gelecek üzerine daha çok vurgu yaptığı anlaşılıyor.

4. Çağdaş Uygurcada Geniş Zaman Kavramı

Çağdaş Uygurcada zaman kategorisinin mevcut olduğu ve bu kavramın vakit mefhumu ile bağlantılı olduğu konusunda dil bilimcileri ortak görüşteyken Çağdaş Uygurcada kaç tane zaman kategorisinin olduğu ve bunların hangileri olduğu konusu hâlâ tartışmalıdır. Özellikle Çağdaş Uygurcada “1) geçmiş zaman, 2) şimdiki zaman ve 3) gelecek zaman” gibi üç zaman kategorisinden mi bahsetmek gerekir yoksa “1) geçmiş zaman” ve “2) şimdiki-gelecek zaman” veya “1) geçmiş zaman” ve “2) gayri geçmiş zaman” olarak iki zaman kategorisinden mi bahsetmek gerekir konusu görüş ayrılığı içeren ve üzerinde tartışmaların devam ettiği konularından birisidir. Araştırmacıların çoğu kendi bakış açılarına göre farklı görüşlerden birine taraf olmakta veya ilgili görüşlerden birini benimsemektedir.

Çağdaş Uygurcada, Eski Uygurcada olduğu gibi geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kategorileri mevcudiyetini devam ettirmektedir, fakat Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinin önemli zaman kategorilerinden biri olan “geniş zaman” kavramı Çağdaş Uygurca ile ilgili çoğu gramer kitaplarında zaman kategorisi kapsamında yer almamaktadır. Eski Uygurca ile Çağdaş Uygurcanın

gramer yapısının çoğu zaman benzerlik taşısa da bazen farklılaşan ve ayrılan kısımları olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Elbette ki aradan geçen uzun tarihî süreçte iki dil arasında farklılaşmaların ve ayrılmaların olması doğal ve beklenen bir hadisedir. Aynı sebepten ötürü iki dilin zaman ekleri söz konusu olduğunda biçim ve anlam özelliklerine göre bazen birbiri ile benzerlik gösterebilmekte bazen de farklılaşabilmektedir. Eski Türkçenin en önemli dil bilgisi kategorilerinden biri olan geniş zaman kategorisinin Çağdaş Uygurca dil bilgisi kitaplarında³ zaman kategorisi içerisinde yer almaması veya farklı ekollerin etkisi ile birbirinden farklı terimlerle ve isimlerle karşılanması asıl dikkat çekmek istediğimiz konudur.

Eski Uygurcanın geniş zaman kavramı ve geniş zaman ekleri, kullanımı, işlevleri gibi özelliklerin Çağdaş Uygurcada devam edip etmediği, eğer geniş zaman izlerini taşıyan bu tür örneklerin Çağdaş Uygurcada da mevcut olması durumunda, ki örnekler var olduğunu gösteriyor, o halde Çağdaş Uygurca gramerciliği hangi yolu izlemeli, geniş zaman kavramı Çağdaş Uygurca gramerciliğinde zaman kapsamına alınmalı mı? gibi düşünceler sırasıyla yanıt bekleyen sorular olacaktır. Çağdaş Uygurca gramerciliğinin oluşmasında ilk zamanlarda Sovyetler ve Sovyetler Birliğinde olan Türk Cumhuriyetlerinin dil çalışmalarının az denilmeyecek kadar etkisi vardır. Özellikle Özbek gramerciliğinin çok büyük etkisi olduğu söylenebilir. Son yıllardaki çalışmalarda Çinli dil bilimcilerin etkisi de yok denilemez. Durum böyle olunca ortaya doğal olarak iki farklı ekolde yetişen dil

³ özellikle Türkiye dışındaki yayınlarda

bilimcilerin görüşlerini yansıtan farklı gramer terimleri ortaya çıkmıştır. Çağdaş Uygurcada geniş zaman ekinin gramerlerde zaman kategorisi içinde değerlendirilmemesinin sebebi de gramer geleneğinin etkilendiği ekollerden kaynaklanmaktadır.

Bu konuda ilk izlenimlere bakacak olursak Sovyetler dönemindeki çalışmalardan etkilenen dil bilgisi terimlerinde, *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekleri ile ifade edilen zaman kategorisi geniş zaman terimini kullanmamaktadır. Bu tür çalışmalarda geniş zaman terimi yerine daha çok “şimdiki zaman, şimdiki-gelecek zaman, gayri geçmiş zaman, belirsiz gelecek” gibi çeşitli terimleri tercih edilmiştir. Yurt dışında yabancı dilde yazılan gramer kitapları daha önceki genel kabul görmüş yayınları takip ettiği için aynı şekilde bu gelenekte devam etmişlerdir. Türkiye Türkçesi gramerciliği Fransız ve Alman ekolünün etkisiyle şekillenmiştir. Türkiye’deki yayınlarda ise Çağdaş Uygurcada geniş zaman kavramı için “şimdiki-gelecek; gayri geçmiş, belirsiz gelecek” gibi terimler yerine geniş zaman terimi kullanılmaktadır. Ancak Türkçenin tarihi süreci incelendiğinde geniş zaman ekinin şimdiki zamanı ifade etmek amacıyla da kullanıldığı görülür. Geniş zaman ya da şimdiki zaman anlamı, aynı eklerin cümle içerisindeki kullanımıyla anlam kazanmaktadır (Yılmazoğlu 2013: 63).

Çağdaş Uygurca gramer kitaplarında ‘Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi’ şeklinde geçen dil bilgisi terimini Türkçeye ‘Fiillerin Zaman ve Kip (Birleşik) Çekimleri’ olarak aktarabiliriz. Buradaki Çağdaş Uygurca *hâl* (Türkçe. *kip*) terimi eylemin tamamlanıp tamamlanmadığı, sürekliliği ve niyet anlamını ifade eden bir

adlandırmadır (Gulcalı 2016: 123). Konunun daha anlaşılır olması açısından aşağıda Çağdaş Uygurca ile ilgili önemli dil bilgisi kaynaklarından birkaç örnek aktarmak istiyorum.

Turdi Ehmet, Enserdin Musa ve Nesrulla Yolboldi'ların beraber hazırladığı *Hazirki Zaman Uygur Tili* kitabında Çağdaş Uygurcanın zaman kategorisi, “1) gerçekleşen veya gerçekleşmiş olan”, “2) şu an gerçekleşmekte olan” ve “3) gerçekleşecek olan” şeklinde üç zaman kategorisine ayrılmaktadır (1980: 270-272). Çağdaş Uygur gramerciliğinin önemli isimlerinden biri olan Hemit Tömür'e göre Çağdaş Uygurcanın zaman kategorisini “(1) basit geçmiş zaman (ئاددى ئۆتكەن زامان), (2) geçmiş zaman (ئۆتكەن زامان) ve (3) şimdiki zaman” (ھازىرقى زامان) olarak üç türde toplamaktadır (Tömür 1987: 286).

Eski Türkçe ve Eski Uygurcanın geniş zaman eki olarak bilinen “-ar” ekli örnekler, Hamit Tömür'ün gramer kitabında, örneğin “yazarmen, yazarmiz, yazarsen, yazarsiz, yazarla, yizişarla, yizişarsen, yazar” gibi şekiller, tamamlanmamış şimdiki zaman kapsamında değerlendirilir. Aynı zamanda Hemit Tömür, “-ar” ekli şekillerin sadece atasözleri (*tama tama köl bol-ar*, “damlaya damlaya göl olur” gibi) ve şiirlerde dolaysız beyan şeklindeki tamamlanmamış şimdiki zaman anlamında kullanıldığından bahsetmektedir (Tömür 1987: 302-310). Ayrıca “yazar idim, yazar ikenmen, yazar ikenmişmen, yazar idingu deymen” gibi birleşik şekillerin ise tamamlanmamış geçmiş zaman kategorisinde değerlendirildiğini görürüz (Tömür 1987: 310-316).

Cheng Shiliang (程适良), Çağdaş Uygurcanın zaman kategorisini “(1) geçmiş zaman⁴”, “(2) şimdiki zaman⁵” ve “(3)şimdiki-gelecek zaman” olarak üç çeşide ayırmaktadır (Cheng Shiliang 1996: 285-339). Yi Kunxiu (易坤绣) ve Gao Shijie'nin (高士杰), Çağdaş Uygurcadaki zaman kategorisi ile ilgili görüşleri Hamit Tömür ile aynı olup Çağdaş Uygurcadaki zaman kategorisini geçmiş zaman ve şimdiki gelecek zaman şeklinde değerlendirir (Yi Kunxiu, Gao Shijie 1998: 238).

2007 yılında Yakupcan Yasin, Turap asim, Dolun Tursun, Mirehmet Tursun tarafından, orta okul ve lisans ğrencilerinin niversiteye giriş sınavları için hazırladığı, ađdař Uygurca yazılmış “Uygur Tili” gramer kitabında da geçmiş, şimdiki, gelecek zaman şeklinde üç zaman kategorisi ifade edilir (Yasin, asim, Tursun 2007:150).

2010 yılında Arslan Abdullah Tehur öncülüğünde hazırlanan 3 ciltlik *Haziri Zaman Uygur Tili* kitabında, ađdař Uygurcadaki zaman kategorisi ile ilgili řu şekilde bir açıklama bulunmaktadır: “Her dilde Geçmiş, şimdi ve Gelecek'ten ibaret üç vakit ayrımı bulunur. Buradaki ‘vakit’ ile ‘zaman’ aslında birbirinden hem farklıdır hem de bağlantılıdır. Zaman ise vakit'in dil bilgisel şekli; vakit ise zaman'ın ifade etme anlamıdır” (HZUT: 1694; Gulcalı

⁴ Geçmiş zaman ekini kendi içinde “kesin geçmiş zaman”, “mevcut geçmiş zaman”, “birleşik veya takip eden geçmiş zaman”, “tekrarlanan geçmiş zaman” ve “o anı bildiren geçmiş zaman” olarak beş alt tre ayırır.

⁵ şimdiki zamanı kendi içinde “süreçli şimdiki zaman”, “devam eden şimdiki zaman” ve “bağlanan şimdiki zaman” olarak e ayırır.

2017: 114). Çağdaş Uygurcada üç vakit (geçmiş-şimdiki-gelecek) kavramı iki tür dil bilgisel biçimde, yani iki tür zaman şeklinde (Geçmiş zaman ve Şimdiki-Gelecek zaman) ifade edilir (HZUT: 1695). Dolayısıyla Eski Türkçe ve Eski Uygurcada kullanılan geniş zaman *-(A)r* ekleri Çağdaş Uygurcada şimdiki-gelecek zaman tanımıyla ele alınmaktadır (krş. HZUT: 1715-1718).

Tenişef, Turdi Ahmet, Nesrulla, Abdükerim Baki ve Küreş Mahmutcan ise Uygurcada ‘Geçmiş zaman’, ‘Şimdiki zaman’ ve ‘Gelecek zaman’ olmak üzere üç zaman olduğunu savunurlar (HZUT: 1696). Letip Tohti (托乎提) ise Çağdaş Uygurcadaki zaman kategorisini yine aynı şekilde iki türe ayırır ama bu iki zamanı “Geçmiş zaman” ve “Gayri Geçmiş zaman” olarak adlandırır (Tuohuti 2012: 49). *Hazirki Zaman Uygur Tiliniñ Kıskaç Grammatika Loğiti* [= *Çağdaş Uygurcanın Kısa Gramer Sözlüğü*]’ünde Çağdaş Uygurca zaman kategorisi hakkında şu bilgiler bulunmaktadır: “Fiillerde görülen bir çeşit gramer kategorisidir, bu kategori fiilin ifade ettiği hareketin veya eylemin hangi zamana ait olduğunu bildirir. Genelde Çağdaş Uygurcadaki zaman kategorisi geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman diye üç çeşide ayrılır.” (Zu’nun Oqya 2021: 501).

Çağdaş Uygurcadaki zaman kategorisini geleneksel 3 zaman kategorisi haricinde iki çeşit olarak yorumlayan dilcilerin görüşlerini genel olarak aşağıdaki şekilde (Tablo 2) özetleyebiliriz.

Çağdaş Uygurcada Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi			
(Fiillerin Zaman ve Kip (Birleşik) Çekimleri)			
Zaman Kategorisi			Kip (Birleşik) Çekimleri
1	geçmiş zaman	addi ötken zaman/ “basit geçmiş zaman” {-DX-}	-
		geçmiş zaman	tamamlanmış şekli, tamamlanmamış şekli, süreklilik şekli, maksat şekli
2	şimdiki zaman/Şimdiki-Gelecek zaman/Gayri Geçmiş zaman/belirsiz gelecek zaman		tamamlanmış şekli, tamamlanmamış şekli, süreklilik şekli, maksat şekli

Tablo 2

Yukarıdaki bilgilere ek olarak diğer yabancı dillerde yayınlanan Çağdaş Uygurcanın grameri ile ilgili kaynaklarda, Eski Uygurcanın geniş zaman eki olan “-r, -ar, -er” şekilleri “belirsiz gelecek”, “şimdiki” veya “gelecek zaman” kategorisinde ele alınmıştır. Örneğin, Michael Friederich’in 2002’deki Almanca yayınında ilgili ekler Belirsiz Gelecek (Unbestimmte Zukunft und vage Absicht) başlığı altında ele alınmaktadır. İlgili kaynakta yukarıdaki “-r, -ar, -er” eklerinin (olumsuz şekli “-mas/-mes”) yakın

geleceğe yönelik somut eylemleri ifade eden “şimdiki-gelecek” anlamından ziyade daha çok belirsiz bir zaman dilimini bildirmeye hizmet ettiğini işaret eder (Friederich 2002: 113). Mesela ilgili kaynaktan bazı örnekleri aktarabiliriz (Tablo 3):

Türkçeye aktarımı	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
Onu ararım	<i>uniŋga téləfon ur-ar-men</i>	ئۇنىڭغا تېلېفون ئۇرارمەن.
Gelir misin?	<i>kəl-er-sen-mu?</i>	كېلەرسەنمۇ؟
Dursun da varır mı acaba/dursun da varır belki?”	<i>tursunmu bar-ar-mi-kin?</i>	تۇرسۇنمۇ بارارمىكىن؟
Para yetmeyebilir /yetmez belki	<i>pul yet-mes-mikin?</i>	پۇل يەتمەسمىكىن؟
Mirşat gelmez	<i>mirşat kel-mes</i>	مىرشات كەلمەس.

Tablo 3

Frederick De Jong’un 2007 yayınında, geniş zaman olarak tanımladığımız ekler, belirsiz şimdiki-gelecek zaman (The uncertain present-future tense) çerçevesinde tanımlanmıştır. De Jong, Çağdaş Uygurcadaki şimdiki-gelecek zaman ifadesinin fiil köklerine “-r, -ar, -er” eklerinin getirilmesiyle yapıldığını ve devamında şahıs eklerin takip ettiğini ifade eder. Aynı zamanda, Çağdaş Uygurcadaki şimdiki-gelecek zaman anlamının gelecekteki olayları ifade etmek birlikte belirsiz amaç, niyet ve olasılıkları, ihtimalleri de ifade etmek için kullanıldığını, o yüzden şimdiki-gelecek zaman ifadesinin anlamını bu şekilde genişletebileceğimizden bahseder. Örneğin:

dermen, dersen, dersiz, derla, der, dermiz, dersiler vb. Cümle içinde örnek vermek gerekirse aşağıdaki şekilde (Tablo 4) örnek verebiliriz.

Tablo 4

Türkçeye aktarımı	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
Makalemi (belki) bugün bitirebilirim	<i>maqalemni bügün pütküz-er-men.</i>	ماقالهمنى بۇگۈن پۈتكۈزەرمەن.
(Bir olasılık, bir ihtimal)		
O bu yıl işe başlar	<i>u bu yil işka çüş-er.</i>	ئۇ بۇ يىل ئىشقا چۈشەر.
(Arzu istek)		

(De Jong 2007: 128-130).

Çağdaş Uygurcanın grameri ile ilgili Çağdaş Uygurca, Çince, İngilizce, Almanca yayınların dışında Türkiye’de de önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat Türkiye’deki yayınlar Çağdaş Uygurcanın zaman kategorisi konusunda yukarıdaki yayınlardan farklı görüş sergilemektedir. Türkiye’deki Çağdaş Uygurca ile ilgili yayınlar genelde Eski Türkçeden günümüze kadar devam eden geleneksel zaman kategorisini yansıtmaya ve korumaya yakın tutum sergilerler. Dolayısıyla Çağdaş Uygurca ile ilgili gramer çalışmalarında genelde “-r, -ar, -er” ekleri geniş zaman olarak ele alınır ve bu şekilde diğer yayınlardan farklı olarak geniş zamanı içine alan bir zaman kategorisi ortaya çıkar. Aşağıda Türkiye’deki bazı yayınlardan birkaç örnek verebiliriz.

Türkiye’de Çağdaş Uygurca dil bilgisi ile ilgili yapılan önemli çalışmalardan R. Öztürk’ün *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* çalışmasında (1994) Çağdaş Uygurcadaki basit zaman sınıflandırması şu şekilde yapılmıştır: “1) görülen geçmiş zaman I, II; 2) duyulan geçmiş zaman I, II, III; 3) şimdiki zaman I, II; 4) geniş zaman; 5) gelecek zaman I, II, III, IV”. Basit zamanlarla ilgili bu şekilde bir sınıflandırmaya gidilmiş ve karşılaştırma yapılmıştır (Öztürk 2020: 80-89). R. Öztürk, bu sınıflandırmasına göre *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekli örnekleri geniş zaman kapsamında değerlendirmeye alır. Yani Çağdaş Uygurcada geniş zaman umumiyetle *-r*, *-ar*, *-er* bazen de *-ur*, *-ür* eklerinin getirilmesiyle yapılır. Ünlü ile biten fiillere *-r*, ünsüz ile biten fiillere *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekleri getirilir. Genelde *-ur*, *-ür* eki daha çok şiir dilinin tercihi olup pek yaygın değildir (Öztürk 2020: 85). Öztürk çalışmasında Çağdaş Uygurcanın geniş zamanı ve ekleri ile ilgili aşağıdaki bilgileri de aktarır.

Çağdaş Uygurcada geniş zaman çekimi genellikle kesin belli bir zaman değil, “her zaman” diyebileceğimiz geniş bir zamanı ifade eder. Onun için umumi fikirlerin beyanında veya şarta bağlı zaman ifadelerinde kullanılır (Öztürk 2020: 85). Çağdaş Uygurcada, geniş zaman bazen geçmişten, içinde bulunan zamana kadar olan zamanı ifade eder. Geniş zamanın bu fonksiyonunda bir devamlılık vardır (Öztürk 2020: 86).

S. Mahmut Kaşgarlı Çağdaş Uygurca grameri ile ilgili yazdığı doktora tezinde zaman kategorisini şu şekilde özetler: “Geniş zaman (keñ zaman), şimdiki zaman (hazırkı zaman), görülen geçmiş zaman (körülgen ötmüş zaman), öğrenilen geçmiş zaman

(ögünilgen ötken zaman), gelecek zaman (kèleçek zaman)” (Kaşgarlı 1991: 30-33). Bu sınıflandırmalara istinaden, söz konusu Eski Uygurcadaki geniş zaman ifade eden *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekleri ilgili doktora tezinde geniş zaman kapsamında örneklerle ele alınır. Türkiye’de yapılan bir diğer çalışma ise Hülya Kasapoğlu’na ait olup *Modern Uygurca Türkçesinde Fiil* adlı yüksek lisans tezinde geniş zaman çerçevesinde *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekleri verilir (Kasapoğlu 1988: 54-58).

2007 yılında Ahmet B. Ercilasun editörlüğünde Akçağ yayınları tarafından hazırlanan Türk Lehçeleri Grameri kitabında Yeni Uygur Türkçesi grameri çerçevesinde “-r; -Ar” ekleri geniş zaman çerçevesinde değerlendirilir. Aynı zamanda ilgili kipin işlevi olarak her zaman yapılan veya olan, alışkanlık haline gelmiş iş, oluş ve hareketler ile, genel hükümleri anlatmak için kullanılır diye açıklama yapılır (Yazıcı Ersoy 2007: 391).

Yukarıda Eski Uygurcanın geniş zaman şekillerine, eklerine ve onların cümle içinde kullanım örneklerine değinmiştik. Aşağıda Eski Uygurcanın geniş zaman ekleri olarak kabul görülen *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür*, *-yür* (olumsuz şekli *-mAz*) şekillerinden yola çıkarak, ilgili eklerin Çağdaş Uygurcada zaman eki olarak nasıl kullanıldığına örneklerle beraber tekrar ayrıntılı olarak göz atmakta fayda vardır.

Eski Uygurcanın geniş zaman olumsuz şekli *-mAz*, Çağdaş Uygurcada *-mAs* şeklini almıştır. Olumsuzluk eklerinden sonra zamir menşeli şahıs ekleri gelmekte ve fiiller bu eklerle çekimlenmektedir. Teklik ikinci şahısın nezaket şeklinde *-siz* şahıs

eki kullanılır. Örneğin: *iç-er-siz*, ئىچەرسىز (içersiniz); *iç-mes-siz*, ئىچمەسسىز (içmezsiniz) gibi; Çokluk üçüncü şahısta, çokluk eki olarak umumiyetle *-ş-* ekinden, az ölçüde de *-lar* ekinden faydalanılır. Örneğin: *iç-er-ler* ئىچەرلەر (içerler); *iç-i-ş-mes* ئىچىشمەس (içmezler) gibi. Soru eki şahıs ekinden sonra getirilir (Öztürk 2020: 85).

Aşağıdaki tabloda (Tablo 5) Eski Uygurcanın geniş zaman eklerinden yola çıkarak Çağdaş Uygurcadaki ilgili eklerin çekimlenmiş şekilleri göstermeye çalışılmıştır.

şahıs		<i>Ar/mAs</i>	<i>Ur/mAs</i>	<i>r/mAs</i>
teklik	1. şahıs	bar-ar men/ bar-mas men	tat-ur men / tat-mas men	oqu -r men oqu -mas men
	2. şahıs	bar-ar sen/ bar-mas sen	tat-ur sen / tat-mas sen	oqu -r sen oqu -mas sen
	3. şahıs	bar-ar / bar-mas	tat-ur / tat-mas	oqu -r oqu -mas
çokluk	1. şahıs	bar-ar miz/ bar-mas miz	tat-ur miz / tat-mas miz	oqu -r miz oqu -mas miz
	2. şahıs	bar-ar siz/sizler bar-mas siz/sizler	tat-ur siz/sizler tat-mas siz/sizler	oqu -r siz/sizler oqu-mas siz/sizler

	3. şahıs	bar-ar lar / bar-mas lar	tat-ur lar / tat-mas lar	oqu -r lar oqu -mas lar
--	----------	-----------------------------	-----------------------------	----------------------------

Tablo 5

Çağdaş Uygurcadaki *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür*, *-yür* ekinin kullanımı ve işlevleri konusunda genel bir değerlendirme yapacak olursak aşağıdaki durumlar ön plana çıkmaktadır.

1) Eski Uygurcanın geniş zaman eklerinden geriye kalan *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekli şekiller Çağdaş Uygurcada en çok atasözlerinde karşımıza çıkar. Örneğin:

Türkiye Türkçesi aktarımı	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
bela gelirse çifter (üst üste) gelir. (Uygur Atasözü)	<i>bala kelse қошлап kél-er.</i>	بالا كەلسە قوشلاپ كېلەر.
At kişneyerek (birbiriyle) buluşur, insan sırdaşarak (birbirini) bulur. (Uygur Atasözü)	<i>at kişnişip tēpiş-ar, adem sirdişip tēpiş-ar.</i>	ئات كىشنىشىپ تىپىشار، ئادەم سىردىشىپ تىپىشار.
Dost ağlatarak (acıtarak) söyler, düşman güldürerek söyler. (HZUT: 1715-1718)	<i>dost yigitip èyt-ar, düşmen küldürüp èyt-ar.</i>	دوست يىغلىتىپ ئېيتار، دۈشمەن كۈلدۈرۈپ ئېيتار.

2) Halk ağzındaki kalıplaşmış ifadelerde, söz oyunlarında, koşuklarda, halk şiirlerinde çok sık kullanılır. Örneğin:

غات غوت پەن تاتۇر، پەننى ئىككىمىز تەڭ تاتۇر، ئىپتىڭلارچۇ كىم باتۇر،
يالماۋۇزنى ئۆلتۈرگەن، چىن تۆمۈر دېگەن باتۇر.

ğat ğut pen tat-ur, penni ikkimiz teŋ tat-ur, ɛytiŋlarçu kim batur, yalmavuzni ۆltürgen, çin tömür dēgen batur. (halk ağzında yaygın olan çocuk koşuklarından alıntı) (Anonim Uygur halk çocuk oyunlarından alıntı.)

“dart durt tahta keser(iz), tahtayı ikimiz beraber keser(iz), söyleseñize kim batur, albastıyı öldüren, çin tömür denen batur.”

Halk şiiri:

Türkiye Türkçesi	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
Ah vururum, ah vururum	<i>ah urar men ah urar men</i>	ئاھ ئۇرارمەن ئاھ ئۇرارمەن،
Ahlarım bulur seni	<i>ahlirim tutqay seni</i>	ئاھلىرىم تۇتقاي سېنى.
Göz derya ⁶ olup	<i>köz yaşım derya bolup</i>	كۆز ياشىم دەريا بولۇپ،
balıklarım yutacak seni	<i>bəliklirim yutqay seni</i>	بېلىقلىرىم يۇتقاي سېنى.

(Anonim Uygur halk şiirlerinden alıntı)

⁶ Sel anlamında

3) Çağdaş Uygurcada edebi şiir dilinde yaygın kullanılır. Örneğin:

قۇياشنىڭ تەمكىنى باردۇر، ساچۇر نۇرىن داۋام نەيلەر.

سۇباتى يوق بۇلۇتلارغا ئۇنىڭ كەيپى بۇزۇلغايۇمۇ?⁷

kuyashniñ temkini bardur, saç-ur nurin davam eyle-r,

subati yoq bulutlarğa uniñ keypi buzulğaymu?

güneşin sabrı vardır, ışığını saçar devam eder,

iradesiz bulutlardan ötürü onun keyfi bozulacak mı?

(karş: İnayet 2007: 85)

Aşağıda Abduhalik Uygur'un "Açıl" adındaki şiirinden örnek bulunmaktadır:

Türkiye Türkçesi	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
aktarımı		
gülüm bana naz kılar,	<i>gülüm maña naz</i> <i>ķilur,</i>	گۈلۈم ماڭا ناز قىلۇر،
gülerek benimle alay eder.	<i>külüp mēni maz</i> <i>ķilur.</i>	كۈلۈپ مېنى ماز قىلۇر.

Genelde söz konusu olan geniş zaman ekleri Çağdaş Uygurca şiir dilinde tercih edildiği için, Çağdaş Uygurca en popüler şarkı sözlerinde bile yaygın olarak karşılaşılabileceğimiz ifadeler

⁷ Abduhalik Uygur, "Üzülmes Ümid" (Kesilmez Umut) Şiirinden alındı.

vardır. Örneğin, aşağıdaki örnekler, sevilen popüler şarkıcı Abdulla Abdurehim'in şarkılarından alınan sözler olup, Çağdaş Uygurlar arasında herkesçe bilinen ve söylenen şarkı sözleridir. Bu örneklerdeki *sayriş-ar*, *tevrış-er*, *tap-ar-men* ifadeleri kuşkusuz tipik geniş zaman şeklinin ifadeleridir.

Türkiye aktarımı	Türkçesi	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
bülbüller öterler, gülşenler arasında. yaramaz güller kıpırdaşır, serin rüzgarda/meltemde		<i>bulbular sayriş-ar</i> , <i>gülşenler ara</i> . <i>şoh güller tevrış-er</i> , <i>meyin şamalda</i> .	بۇلبۇللار سايروشار، گولشه‌نلەر نارا. شوخ گوللەر ته‌ورشەر، مه‌ين شامالدا.

Türkiye aktarımı	Türkçesi	Transkripsiyon	Çağdaş Uygurca
saçlarının kokusunu bulurum		<i>saçlarındiki hidni</i> <i>tap-ar-men</i> ,	ساچلار نڭدىكى هيدنى تاپارمەن
alemde tek seni bulurum		<i>alemde bir sèni tap-</i> <i>ar-men</i>	ئالەمدە بىر سېنى تاپارمەن
ben seni bulurum		<i>men sèni tap-ar-men</i>	مەن سېنى تاپارمەن
nasıl olsa seni bulurum		<i>beribir sèni tap-ar-</i> <i>men</i>	بەربىر سېنى تاپارمەن

4) Yazı dilinde, edebi eserlerde de kullanılır. Örneğin:

تۈرلۈك قۇشلار سايىرار، ئۇچار يېيىپ قانات.
türlük kuşlar sayra-r, uç-ar
yéyip kanat.

“türlü kuşlar öter, uçar yayıp kanat” (Öztürk 2020: 85)

مەتبۇئاتتا ئىلان قىلىپ ئەپكار نامما بىلەن كۆرۈشتۈرسەك قانداق ياخشى بولار ئىدى، –
هە!

metbuatta ilan qilip epkar amma bilen körüştürsek qandakyahşi bol-
ar idi- he! (Tömür 1987: 131)

“Matbaalarda yayınlayıp halk ile buluştursak ne kadar iyi olur idi“

چوڭلار قانداق ئامانلىشساڭىز دېگەندەك قاراپ تۇراتتى.

çonlar qandaq amanliş-ar-kin dègendek qarap turatti. (Tömür
1987: 149)

“Büyükler nasıl selamlaşır” dermiş gibi bakıp duruyordu.

ئىككى چارمكتەك بوغۇز بار ئىدى، شۇنى يىگۈزۈپ پىچانغا يىتىۋالسام ئۇنىڭ نېرسىغا
ئامال قىلارمەن.

ikki çarektek boğuz bar idi, şuni yigüzüp piçanğa yitivalsam uniñ
nèrisiğa amal qil-ar men.

“iki çeyrek kadar yem vardı, unu yedirip Piçan’a ulaşırsam gerisine
çere bulurum.”

بىراق ئۇ كىشى تۈزۈك جاۋاپ بەرمەس.

birax u kişi tüzüük cavap ber-mes. (Tömür 1987: 133)

“Ama o kişi doğru dürüst cevap vermez.”

چۆكۈپ كەتسە بىر كېمە قالغىنى كېتىۋېرەر، قۇرۇپ قالسا بىر دەرەخ ئورمانلار
كۆكلەۋېرەر.

*çöküp ketse bir kème, ƙalƙini kêtivèr-er, ƙurup ƙalsa bir dereh,
ormanlar köklevèr-er. (HZUT: 1717)*

“Batarsa bir gemi, gerisi devam eder, kurursa bir ağaç ormanlar
yeşermeye devam eder.”

كىملىرىنى يىغلىتىپ كىملىرىنى كۆلدۈرگەنلىكىنى كىتابنىڭ ئىككىنچى قىسمىدىن ئوقۇرسىز.
*kimlerni yiğlitip kimlerni küldürgenlikini kitabniñ ikkinçi kısmidin
oku-r-siz. (HZUT: 1717)*

“Kimileri ağlatıp kimileri ağlatacağını kitabın ikinci bölümünden
okursuz.”

نايدىڭ كېچىلەردە بولسا مۇڭلىنىپ ئېيتقان قوشاقلارنىڭ خۇددى قاناتلانغان قۇشلاردەك
ئۇچۇپ بېرىپ ئالەمنى قاپلاپ، ئۇزاقلاردا تۇرۇپ بۇ مۇڭلۇق قوشاقلارنىڭ ئاڭلىغان
كىشىنىڭ يۈرەك باغرى خۇددى سىمابىتەك تىترەر، ئۇ ئۆزىنى ئۇنتار، يېقىن كەلگەنسىڭىز
ھېچ تاقىتى قالماس، چىداپ تۇرالماس.

*aydiñ kèqilerde bolsa muñlinip èytƙan ƙoşaqƙiriñ huddi ƙnatlangan
ƙuşlardek uqup bèrip alemni ƙapla-r, uzaƙlarda turup bu muñluƙ
ƙoşaqƙiriñni añliğan ƙişiñiñ yürek bağri huddi simabtek titre-r. u
özini unt-ar. yèƙin kelgensèri hèç taƙiti ƙal-mas, çidap tural-mas.
(HZUT: 1717)*

“Aydınlık gecelerde hasretle söylediğin şarkıların, kanatlanmış
kuşlar gibi, alemi örter, uzaklardan bu hasretli şarkıyı duyan kişinin

yüreği, sanki cıva gibi titrer. U kendisini unuttur, yakınlaştıkça hiç sabredemez, dayanamaz.”

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Eski Uygurcada geniş zaman çekimi için kullanılan *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* ekleri Çağdaş Uygurcada da aynı şekilde yaşamaktadır. Çağdaş Uygurcada tespit ettiğimiz yukarıdaki örneklerden yola çıkarak ilgili eklerin işlevlerini ilk etapta aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1) Çağdaş Uygurca örnekler zaman açısından geniş bir zaman diliminde tekrar eden, süreklilik arz eden olaylar için kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Eski Uygurcanın geniş zaman kullanımı ile ilgili Eraslan şu şekilde açıklama yapmaktadır. “Eski Uygurcanın geniş zaman kipi teşkilindeki şekil ve zaman eki olarak bilinen *-r*, *-ar*, *-er*, *-ur*, *-ür* şekillerinde kesinlik olmadığı için birden fazla zamanı ifade eder. Bunlar geniş zaman için “geçmiş ve şimdiki zamanı” ifade eder. Şimdiki zaman için “hareketin yapılmakta olduğu zamanı” ifade eder. Gelecek zaman içinse “ihtimalli bir gelecek zaman olup kesinlik belirten bir zaman” ifadesi yoktur. (Eraslan 2012: 334) Burada bahsedilen Eski Uygurcanın geniş zaman ifadesi Çağdaş Uygurca ile de örtüşmektedir. Örneğin:

bu yürek buniñimu çida-r. بۇ يۈرەك بۇنىڭغىمۇ چىدار.

“bu kalp buna da dayanır” (günlük konuşma şekillerinde)

Bu konuşmadaki durumu inceleyecek olursak, olaylar sadece bir zaman diliminde değil, geniş bir zaman içerisinde olduğu ifade

edilmektedir. Yani *bu yürek buniğimu çida-r*⁸ diyerek, konuşan kişi “kalbinin daha öncede bu tür olaylar yaşadığını ve dayandığını, şu anda da dayanıyor olduğunu ve daha sonraki bu tür olayları da atlabileceğine” vurgu yapmaktadır. Ayrıca burada kesinlik belirten bir zaman ifadesi yoktur. Örneğin, yukarıdaki *bulbullar sayriş-ar gülşenler ara, şoh güller tevriş-er, meyin şamalda* örneğinde de aynı şekilde bülbüllerin ötmesi sadece şu an gerçekleşen veya gerçekleşecek bir olayı anlatmak için yeterli açıklama değildir. Buradaki asıl anlatılmak istenen olay geniş bir zaman diliminde tekrar eden veya süreklilik arz eden bir olaydır. Yani *gülşenler* arasında genelde bülbüllerin ötmesi duyulur, rüzgarın estiği yerde güller kıpırdar; “kuşlar sayrar, uçar” örneğinde kuşlar dün de uçardı, bugün de uçuyor, yarın da uçacak şeklinde geniş bir zaman diliminden bahsetmek asıl anlatılmak istenen şeydir. Burada kesin bir zamandan bahsetmek pek doğru olmayabilir.

2) Şarta bağlı durumlarda kullanılır. Örneğin:

بۇ كۆينەك ماڭا كىچىك كەلدى. قانداق قىلسام بولار؟ نۇرۇقلىساڭ كىيەرسەن. ساقلاپ قويغىن .

bu köynek maņa kiçik keldi, qandaq qilsam bolar? oruqlisañ kèy-er sen, saqlap koygin!

“Bu elbise bana küçük geldi, nasıl yapsam olur? Zayıflarsan giyersin, sakla.”

⁸ Genelde günlük konuşmalarda Çağdaş Uygurcada “-r” sesi düşürülerek “çida” şeklinde söylendiği duyulur.

Bu cümlede *oruqlisaŋ këyersen*, yani “zayıflarsan giyersin” ifadesiyle, giyebilmenin şartını zayıflamaya bağlamaktadır. Ayrıca aşağıdaki örneklere de bakılabilir:

تاغدىن خەۋەر كەلسە، ئاندىن بىر نېمە دېيىشەرمىز .

tağdin hever kelse andin bir neme dèyiş-er miz (HZUT: 1718)

“Dağdan haber gelirse, ondan sonra bir şey söyleriz.”

Burada bir şey konuşmanın şartı, dağdan haber gelmesine bağlıdır.

خەۋەر قىلساق تۇرسۇنمۇ كېلەر ئىدى.

hever kilsaq Tursunmu kèl-er idi. “haber verirse Dursun da gelir idi”.

Bu örnekte de Dursun’un gelebilmesi haber verilme şartına bağlı olarak gelişir. Bu örnekler yukarıda Eski Uygurcanın geniş zaman kullanımında gösterdiğimiz *törüçe tutsar meniŋ ögüm bol-ur siz* “Törece benim annem sayılırsınız” (Elmalı 2016: 95) gibi örneklerin kullanımıyla çok güzel örtüşmektedir.

3) Günlük konuşmalarda ise tahmin, olasılık, ihtimal bildiren ifadelerde, zaman açısından cümle içinde belirtilen zaman diliminin kesin olmayan bir diliminde olabilme veya olamama durumlarını anlatmak için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin:

كەلگۈسىدە يەنە سۆزلىشىش نېسىپ بولار.

kelgüsidede yene sözlišiş nəsip bol-ar (HZUT: 1716)

“Gelecekte yine konuşma fırsatı olur” (geleceğe yönelik bir tahmin, ihtimal ve olasılık ifade etmektedir).

ھاجى ئۇنىڭغا جاۋابىن: نازار يەپ كېلۈرسىزىمكىن؟ دېدى.

haci uniŋga cavaben: “azar yep kèl-ur-siz-mikin? dèdi. (Oyŋanŋan Zimin romanından alıntı)

“hacı ona cevap olarak: ‘azarlanıp gelir misin acaba?’ dedi”. (tahmin etme ve ihtimal)

4) Dilek, arzu, istek, endişe, teşviş gibi durumları ifade etmek için kullanılır.

ئاكا، سىلەر قاچانمۇ كېلەر سىلەر.

aka, siler kaçanmu kèl-er siler (HZUT: 1717)

“Ağabey, siz ne zaman gelirsiniz acaba”

سىنى قانداق ئۇنتۇپ كېتەر مەن

sèni kandaq untup kèt-er-men. “seni nasıl unutturum”

-بۇ مېھمانلار بۈگۈن كېتەر خۇدايىم، خويما ئۇزۇن بولدى ھېچ كېتىدىغاندەك ئەمەس.

bu mihmanlar bugün kèter, hudayim, hoyma uzun boldi hiç kètidigandek emes.

“Bu misafirler bugün gider inşallah, epey zaman oldu hiç gidecek gibi değil.”

5) “Beddua etme, kinayede bulunma” gibi durumlarda kullanılır.

يە، تازا يە، قارنىڭ يېرىلىپ كېتەر خۇدايىم!

ye, taza ye, karniñ yèrilip kèter hudayım! (HZUT: 1718)

“ye, çok ye, (yemekten) karnın yarılır inşaalla!”.

Sonuç: Eski Uygurcada geniş zaman şekli *-Ar, -Ir, -Ur, -r* ekleriyle ifade edilir. Çağdaş Uygurcada ise birçok Çağdaş Türk dilinde olduğu gibi geniş zaman ekleri kullanılmaktadır. Çağdaş Uygurcada geniş zaman terimi tartışmalı olup farklı araştırmacılar yetiştikleri farklı gramer geleneği ve ekolün etkisi ile hareket etmektedirler. Türkiye dışında yazılan çoğu Çağdaş Uygurca gramer kitaplarında geniş zaman terimi kullanılmamaktadır. Fakat geniş zaman işlevi gören *-r, -ar, -er, -ur, -ür* ekleri daha çok “şimdiki zaman, şimdiki gelecek zaman, belirsiz gelecek zaman, gayri geçmiş zaman” gibi çeşitli terimler ile karşılanmaktadır. Türkiye’de yapılan Çağdaş Uygurca ile ilgili gramer çalışmalarında ise geniş zaman terimi kullanılmakta ve *-r, -ar, -er, -ur, -ür* ekleri geniş zaman çerçevesinde değerlendirilmektedir. Eski Uygurcanın geniş zaman kavramı ve geniş zaman ifade eden eklerinden yola çıkarak karşılaştırma yapacak olursak, Çağdaş Uygurcada da aynı şekilde geniş zaman ifadesinin *-r, -ar, -er, -ur, -ür* ekleriyle devam ettiğini rahatlıkla görebiliyoruz. Eski Uygurcanın geniş zaman izlerini Çağdaş Uygurca ile aşağıdaki tablo şeklinde özetleyebiliriz.

Geniş zaman		
	Eski Uygurca	Çağdaş Uygurca
Ekler	<i>-Ar,</i>	<i>-Ar</i>
	Örn: <i>telmirerler</i>	Örn: <i>urar, uçar, kèter, kèler, bolar, untar</i>
	<i>-Ir,</i>	–
	Örn: <i>kelir</i>	
	<i>-Ur,</i>	<i>-Ur</i>
	Örn: <i>turur, erür, körürler</i>	Örn: <i>saçur, tatur</i>
<i>-r</i>	<i>-r,</i>	

	Örn:	Örn: <i>eyler, sayrar, қаплар, titrer,</i>
Örnekler		ساچۇر، ئەيلەر، ئۇرار، سايرار، ئۇچار، كېتەر كېلەر، بولار، قاپلا ر، تىترەر، ئۇنتار

Eski Uyğurcanın geniş zaman izleri olan *-r, -ar, -er, -ur, -ür* şekilleri, Çağdaş Uyğurcada en çok atasözlerinde, halk ağzındaki koşuklarda, kalıplaşmış ifadelerde kendini korumakla beraber, yazı dilinde, edebi eserlerde, şiirlerde, çağdaş şarkılarda, günlük yaşamda da tahmin, olasılık, ihtimal, arzu, istek, dilek, beddua ve şarta bağlı koşullarda kullanılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Çağdaş Uyğurca gramerciliğinde geniş zaman konusunda farklı terimler kullanmak yerine bu konu üzerinde tekrar derinlemesine inceleme yapmak ve birliğin sağlanması yerinde olacaktır.

Kısaltmalar

- HZUT:** Hazirki Zaman Uyğur Tili. → bkz. Arslan Abdullah 2010.
AYS X: Altun Yaruk Sudur X. Kitap. → bkz. Gulcalı 2021.
DKPAM: Daşakarmapathāvadānamālā. → bkz. Elmalı 2016.
HamiZus: Das Zusammentreffen mit Maitrisimit. → bkz. Gengshimin, Hans-Joachim Klimkeit 1988.
BT XXV: Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig. → bkz. Wilkens 2007
AbitakiTK: Eski Uyğurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı. → bkz. Karaayak 2021.
HamKP: Prens Kalyānamkara ve Pāpamkara Hikāyesi. → bkz. Hamilton 2020.
ManiÖz: Der Uigurische Manicheismus. → bkz. Özertural, 2008; Özertural, 2005.
MaueBrahmi I: Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift Teil1. → bkz. Maue 1996.

Kaynaklar

- Akbulut, Serpil. *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Geniş Zaman Ekinin Kullanımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2005.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Cheng, Shiliang [程适良]. *Xiandai Weiwuer Yu Yufa* [现代维吾尔语语法]. Urumçi: Xinjiang Renmin Chubanshe [乌鲁木齐: 新疆人民出版社], 1996.
- De Jong, Frederick. *A Grammar of Modern Uyghur*. Houtsma, 2007.
- Demirci Metin, Dursun Kırmıt. “Tarihi Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde Geniş Zaman Üzerine Bir İnceleme”. *Route Educational And Social Science Journal* 3/3: 51-85. 2016.
- Deny, Jean. *Türk Dil Bilgisi*. çeviren Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Ehmet, Turdi, Enserdcin Musa ve Nesrulla Yolboldi. *Hazırkı Zaman Uygur Tili*. Urumçi: Xinjiang Maarip Neşriyatı, 1980
- Elmalı, Murat. *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Erdal, Marcel. *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill, 2004.
- Erdal, Marcel. “Constraints On Poetic Licence İn The Qutadgu Bilig: The Conver And Aorist Vowels”. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 24, 205-214. 1986.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2013.
- Ersoy, Habibe Yazıcı. “Yeni Uygur Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, 355-428. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Friederich, Michael. *Uyghurisch Lehrbuch*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2002.
- Gabain, A. von. *Eski Türkçenin Grameri*. çeviren Mehmet Akalin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Geng, Shimin ve Hans-Joachim Klimkeit. *Das Zusammentreffen mit Maitrisimit*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988.

- Gulcalı, Zemire. “Çağdaş Uygurcada ‘Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi’ ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması (I): Ötken Zaman/Geçmiş Zaman”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 8 (2016): 122-155.
- Gulcalı, Zemire. “Çağdaş Uygurcada ‘Fiillerin Hâl-Zaman Kategorisi’ ve Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması (II): Hazırkı Zaman/Şimdiki Zaman”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 10 (2017): 113-143.
- Gulcalı, Zemire. *Altun Yaruk Sudur X. kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Günay, Nesrin. “Türkçe’de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları”. *International Journal of Language Academy* 2/4 (2014): 529-545.
- Hamilton, James-Russell. *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi*. çeviren Ece Korkut ve İsmet Birkan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- İnayet, Alimcan. *Abdulhaluk Uygur ve Şiirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Karaayak, Tümer. *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Kasapoğlu, Hülya. *Modern Uygur Türkçesinde Fiil*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1988.
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut. *Modern Uygur Türkçesi’nde Filler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Litifu Tuohuti [力提甫、托乎提]. *Xiandai Weiwuer Yu Cankao Yufa* [现代维吾尔语参考语法]. Beijing: Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe [中国社会科学出版社: 北京], 2012.
- Maue, Dieter. *Dokumente in Brāhmī und Tibetischer Schrift Teil 1*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1996.
- Özçelik, Saadettin. “Türkçede Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Tespitler”. *Türk Dili* 10/598 (2001): 410-411.
- Özertural, Zekine. *Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Özertural, Zekine. *Der Uigurische Manichäismus*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

- Öztürk, Rıdvan. *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Tehur, Arslan Abdullah, Yari Ebeydulla ve Abdurêhim Rahman, *Hazirki Zaman Uygur Tili*. 3. cilt. Urumçi: Şinciang Helk Neşriyati, 2010.
- Tekin, Şinasi. *Maytrisimit*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Tekin, Talat, Mehmet Ölmez. *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul: Simurg Yayınları, 1999
- Topaloğlu, Ahmet. *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989.
- Tömür, Hemit. *Hazirki Zaman Uygur Tili Grammatikisi (Morfolojiye)*. Beijing: Milletler Neşriyati, 2014.
- Tömür, Hêvir. *Baldur Oyğanğan Âdem*. Urumçi: Xinjiang Yaşlar-Ösmürler Neşriyati, 1987.
- Memettursun, Zu'nun Oqya. *Hazirki Zaman Uygur Tilininñ Kiskiče Grammatika Loğiti*. Londra: Uygur Dili Araştırmaları, 2021.
- Wilkens, Jens. *Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkischbuddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig*. Turnhout: Brespol. (Berliner Turfan Texte XXV), 2007.
- Yasin, Yağupcan, Turap Kasim, Dolkun Tursun, Mirehmet Tursun. *Uygur Tili*. Urumçi: Şinjiang Helk Sehiye Neşriyati, 2007.
- Yılmazoğlu, Fikriye. “Türkiye Türkçesinde Geniş Zamana Anlambilimsel Bir Yaklaşım”. *Dil Dergisi* 159 (2013): 62-68.
- Yi Kunxiu, Gaoshijie [易坤绣、高士杰]. *Weiwuer Yu Yufa* [维吾尔语语法]. Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe [中央民族大学出版社], 1998.